

SVIJEST I SPOZNAJA

Ines Štengl-Grabner Šegota, studentica Filozofskog fakulteta
Družbe Isusove, Zagreb

Svijest

Višeznačnost pojma svijesti ne dopušta nam da se ovdje pozabavimo svim njenim aspektima. No to neće ni biti potrebno s obzirom na načine rješavanja pojedinih problema vezanih uz svijest i funkcioniranje svijesti. Naime, mnoge se funkcije svijesti mogu objasniti navođenjem mehanizama koji objašnjavaju i opisuju dotične funkcije odnosno, te se funkcije mogu objasniti čisto fiziološki. Problem koji se veže uz svijest i kojeg će se ovaj rad doticati je dublji i ne daje nam da na njega damo jednostavan i konačan odgovor zaokružen nekom gotovom teorijom iako, osobito u posljednje vrijeme postoje sve ozbiljniji teorijski kandidati koji nude svoja rješenja. Svijest je nešto s čime smo svakodnevno suočeni, pa se može činiti pomalo neobičnim što nam stvara toliko problema. Poteškoće nastaju načinom pristupa svijesti –mi je nikada ne dohvaćamo izravno te je na taj način niti ne možemo učiniti predmetom svog promatranja kao što možemo s nekim objektivnim stanjem stvari ili nekim predmetom

čiju bit dohvaćamo i kojeg spoznajemo kao nešto realno različito od nas samih. Svijest ne spoznajemo kao nešto što ostane nakon što uklonimo sve što se u njoj nalazi te da na taj način dolazimo do njezine biti. Iako je ona prisutna kao pretpostavka svih naših čina i budući da se mnoge njezine funkcije mogu objasniti neurološki, niti možemo cjelokupni fenomen svijesti obuhvatiti samo psihofizičkim i neurološkim teorijama niti se objašnjenja svih svojstava iskustva mogu svesti samo njihovo jednostavno opisivanje. Naime, objašnjavanje procesa, koji imaju svoju fizičku osnovu, daje nam uvid u način funkcioniranja našeg mozga i govori nam mnogo toga o načinu na koji se formira naše svjesno iskustvo, no tako i dalje ne dolazimo do temeljnog problema, do subjektivnog karaktera iskustva i do pitanja: zašto uopće imamo svijest o svijesti, preko koje dolazimo do spoznaje o nama samima, shvaćajući kako je *nama* u određenoj situaciji, ali i šire: *kako* je to biti čovjek. Očito je, budući da problem svijesti možemo tematizirati, da imamo neku spoznaju o njoj samoj, iako ta spoznaja, u koju ne sumnjamo, uvijek izmiče kad je pokušavamo promatrati s objektivne točke gledišta i kada je pokušavamo reducirati na čisto fizičke procese. Jer, uvijek ostane još nešto. Ono što bismo nekoć nazvali "ja", pozicija s koje spoznajemo i težimo, na kojoj posjedujemo sebe ali na kojoj ne možemo sami sebi biti objektom promatranja. Možda bi upravo

na to trebalo obratiti pozornost. Sve funkcije mozga možemo (ili ćemo uskoro moći) objasniti, pronaći njihove uzroke i promatrati ih kao što promatramo druga objektivna stanja stvari. No i dalje nam najeveći problem ostaje subjektivnost svijesti, koju i dalje uporno pokušavamo reducirati na puko materijalno događanje. Prvo postavimo pitanje na koji način uopće spoznajemo da jesmo to što jesno odnosno, kako znamo da smo svjesni? Spoznaja je nerazdvojno povezana sa sviješću, ona pretpostavlja svijest ali je i osobina svijesti ta da je spoznavajuća, naravno ne isključivo u smislu teoretske spoznaje. To je i put koji nam može pomoći u boljem razumijevanju svijesti. Mi upravo preko naših svjesnih čina dolazimo do spoznaja o svijesti, kao o jednom stanju iz kojeg dohvaćamo sebe i svijet i u kojem se shvaćamo. Na taj način dolazimo do boljeg razumijevanja svijesti kao jedne datosti, ali mi smo, i prije nego dođemo do nekih saznanja o svijesti, u stanju posjedovanja sebe samih, znamo da svoje čine kao svoje, postavljamo se prema stvarima iz *svoje* pozicije (ne samo kao individuum, nego iz pozicije čovjeka). Pitanje je koja je osnova te mogućnosti i zašto je nalazimo kod čovjeka. Ovdje ću si dozvoliti jednu malu digresiju koju smatram potrebnom. Ne bih željela ovdje donositi sudove koji još uvijek dominiraju filozofskim mišljenjem, o tome da jedino čovjek ima sposobnost samoposjedovanja i da je jedino on sposoban reflektirati o sebi.

Smatram da bi iz pozicije u kojoj se mučimo reći nešto o sebi, bilo deplasirano i pretenciozno govoriti o subjektivnim iskustvima drugih vrsta samo na temelju neutemeljenjih pretpostavki, osobito stoga što je nelogično zaključivati da, ako netko stvarnost, i sebe u toj stvarnosti doživljava na drukčiji način, te se u skladu s tim i ponaša (što mi ne možemo iz svog položaja u potpunosti razumijeti) tvrditi da one nemaju ono što mi doživljavamo kao subjektivni moment svijesti. To, naravno ne znači da između svijesti čovjeka i ostalih životinja nema ikakvih razlika (razlike postoje i među ostalim životinjskim vrstama).

Vidimo da zanimljivost problema svijesti leži upravo u tome što, čak i kad nabrojimo i opišemo sve njezine funkcije, još uvijek ostaje nešto što nikako ne možemo dohvatiti empiričkim metodama. Ako je svijest samo jedan od fizioloških funkcija organizma, zašto smo onda svjesni svoje svijesti? Ta svjesnost nije nužna za preživljavanje niti su posljedice takve svijesti potrebne u čisto biološkom smislu. To je zasigurno specifičnost svijesti koja za posljedicu ima sve ono što smatramo specifično ljudskim i na čemu zasnivamo antropološki govor o duhovnim djelovanjima čovjeka. No ona nema neke praktične svrhe u pogledu preživljavanja. Odgovori na zahtjeve okoline, koliko god oni sprcificni i posebni bili, ne traže da budu popraćeni sviješću o

svijesti. Mogli bi se odvijati i bez toga njezinoga aspekta. Koja je praktična svrha toga što postavljamo pitanja o svijesti i da je sada tematiziramo? I kakva je to funkcija našeg mozga kojoj je zadaća da reflektira o sebi samoj? Jer i kad reflektiramo o svojoj svijesti ili kad reflektiramo o svojim "ja" nikada ne kažemo: To je to! Uvijek ostane još nešto u pozadini, "onaj koji gleda". Kakva bi dakle bila fizička funkcija koja se ne dohvaća u potpunosti pa time i nema neke naročite koristi od nje, a ujedno ukazuje na nešto što integrira sve aspekte našeg mišljenja i osjećanja i pritom ostaje nešto što stoji u pozadini? Nije stvar u tome da se odbace rješenja koja se zasnivaju na fiziološkim i neurološkim istraživanjima i teorije koje iz tih istraživanja proizlaze već u tome da se relevantne znanstvene teorije usmjere na to da daju koherentnu cjelinu koja ne bi isključivala filozofsku spekulaciju. Pitanje može li se problem svijesti u cjelini riješiti na fenomenološkoj razini ili metoda koja će dati odgovor na ovo pitanje traži još neke korake. Možda će se danas činiti anakronim pozivati se na tradicionalna rješenja ovog problema ili rješenja koja su naznačila put njegova rješavanja, niti je cilj ovog rada da dokazuje ispravnost samo tih teorija. Ipak se trebamo zapitati postoji li ipak nešto što nam može naznačiti u kojem počelu trebamo tražiti podrijetlo svijesti. Čak i ako kažemo da, u slučaju oštećenja nekog dijela mozga nećemo imati funkcije koje se

pojavljuju u slučaju zdravog organa, to ne znači da podrijetlo svijesti treba tražiti isključivo u fizičkim procesima, jer pretpostavka (za koju smatram da ukazuje na put rješavanja ovog problema) naime, da je svijest, osobito u svojim najvišim djelovanjima duhovnog podrijetla, ali da se, u skladu sa (ovdje: ljudskom) naravi mora manifestirati kroz materijalan medije te da će u skladu s time imati i fizičku osnovu za svoje događanje.

Ako najveći problem ovog pitanja leži u tome što je ne možemo tematizirati izravno i ako znamo, preko opažanja koja su djelovanja neodijeljiva od svijesti (usredotočujući se sad na ona koja smatramo specifičnim, posebno spoznaju a onda i volju), onda ipak možemo nešto o njoj reći, oslanjajući se na vlastiti razum. Ne treba si utvarati da ćemo na jedan od ovih načina, bilo oslanjajući se na tradiciju, bilo tvrdeći da je sve samo funkcija mozga, doći do jednoznačnog odgovora ali to ne znači da suradnja ovih dvaju struja ne može pomoći da se svijest shvati cjelovitije. Stoga ću sada pokušati ukratko izložiti neke misli koje se zasnivaju na tradicionalnom shvaćanju i koje ne pretendiraju na to da budu znanstveno verificirane, pa čak ni prihvaćene, ako zbog ničeg drugog onda zbog straha od zastarjelosti. Dakako da ne traže da ih se bezrezervno prihvate, što bi bila neprihvatljiva krajnost, kao što mislim da je i neprihvatljivo oslanjanje isključivo

na redukcionistička rješenja. Da bi bilo jasnije zašto mislim da put znanosti ne treba biti zatvoren u sebe nego da se prilikom formiranja terije treba osvrnuti i na zaključke koji nisu toliko iracionalni koliko se na prvi pogleda nekome čini, ali s kojima, isto tako treba oprezno baratati.

Ono što želim pokazati jest na koji se način čovjek odnosi prema svijetu pod pretpostavkom djelovanja koja podrazumijevaju refleksivnu razinu svijesti, na koji način spoznaje te koji je rezultat procesa spoznaje. Taj "kraj" ćemo označiti kao "znanje", kao sustavno obrazložen skup istina. Naravno, ovdje ćemo govoriti o spoznaji ne ukoliko prima, obrađuje i odgovara na podražaje iz okoline i odvija se većim dijelom automatski, iako ovdje također možemo govoriti o svijesti i s njom povezane spoznaje, i to ukoliko se radi o uvidu u stanje stvari, shvaćanju *situacije* i *nas* u toj situaciji.

Spoznaja i volja su usko povezani načini djelovanja koji ukazuju na narav ljudske svijesti. Već smo napomenuli da analiza svjesnih čina ukazuje da se ona nikako ne može reducirati samo na nekoliko funkcija koje bi obuhvaćale stanja u kojima je neki organizam sposoban primiti informacije iz okoline, inkorporirati ih u svoj središnji živčani sustav te na odgovarajući način

reagirati na podražaje koji mu nadolaze. U tom smislu također možemo reći da je taj organizam svijestan, da je budan za podražaje koje prima. Ona ne uključuje samo primateljsko-reakcijsku funkciju, čak i ako govorimo o radnjama koje činimo rutinski. Naime, mi smo svjesni da te radnje pripadaju nama, da se nešto nama događa i da mi odgovaramo na datu situaciju. Upravo je to ono što je začuđujuće u fenomenu svijesti, i ne tiče se samo čovjeka. Svijest je izrazito integrirana i centrirana stvarnost koja ima sposobnost refleksije vlastitog središta iz kojeg proizlaze, klasičnim rječnikom, duhovni čini spoznanje i volje, ali ta svijest ima i druge zadaće poput objedinjavanja i strukturiranja ne samo osjetilnih zamjedaba već te predmetne sadržaje uređuje i pohranjuje te na taj način omogućuje znanje i spoznaju povezivanjem pohranjenih s novim sadržajima vodeći nas na taj način do nekih novih uvida. (1). Dakle, svijest nas upućuje i na naš "ja", uzeto kao točka objedinjavanja svih djelovanja i akter duhovnih čina. Ako uzmemo neki x (koji bi bio podudaran s dušom, ali zbog religijskih konotacija, bolje da ga sada nazovemo drukčije) kao središte djelovanja za koja ne možemo reći da su čisto utilitarna, niti da su nužno vezana za određene događaje okoline, i koja nam omogućuju na se postavimo prema svijetu kao cjelini te da ga na neki način i nadilazimo shvaćajući njegove granice, onda ne možemo reći da su ta djelovanja koja

transcendiraju prostorno-vremenske okvire čisto materijalna, što ne znači da su potpuno odijeljena od čovjeka i da "lebde" negdje oko njega. Naravno da će djelovanje x-a morati imati neki medij kroz koji će se ostvarivati njegova djelovanja. Ali, ne vidim *kako* bi fenomne svijesti mogao biti objašnjen samo s pozicije materijalnog događanja, ako se stalno žalimo kako iskustvo u potpunosti ne možemo dohvatiti kao "predmet" pa ju ne možemo secirati. S druge strane bi bilo apsurdno tvrditi da (ako postuliramo da je podrijetlo svijesti duhovno) nešto postoji samo ako to možemo rastaviti na dijelove i onda vikati kako je dokaz za to da je sve objašnjivo materijalnim procesima to što ako izvadimo mozak i raspolovimo ga, neće više biti svijesti kod dotične jedinice.

Spoznaja

Svi imamo iskustva sebe samih i znamo kako je spoznavati. Možda bi bilo korisno detaljnije promotriti, ne samo način spoznavanja nego i *iskustvo* subjekta koji spoznaje, budući da na počelo x ne mogu pokazati prstom niti mikroskopom.

Kao što je već napomenuto, svijest povezuje sadržaje koje prima no ujedno ih i pojednostavnjuje. To pojednostavljivanje ukazuje na narav ljudske spoznaje i uvijet je stvaranja znanja, zasnovanog

na općim pojmovima. Svijest nas *prati* tijekom djelovanja koja doživljavamo kao naša ali nam ujedno omogućuje da se postavljamo u određene odnose prema okolini. Svijetu oko sebe, drugim ljudima i zbivanjima dajemo određeno značenje koje imaju *za nas*. Svijet o određenim sadržajima te njihova procjena na osnovi situacije, predhodnog znanja i našeg položaja u zatečenom stanju oblikuje sustav unutar kojeg donosimo i vrijednosne sudove. (2) Moramo zamijetiti i da se naše shvaćanje svijeta ne kreće samo na konkretnoj pozadini već da imamo širi horizont unutar kojeg se odigrava razumijevanje stvarnosti u kojoj živimo, i da ujedno to razumijevanje nije ograničeno samo na dotičnu stvarnost već da upućuje i na stvarnost koja nam nije osjetilno opažljiva ali koju, usprkos tome, težimo spoznati na posredan način. Na isti način na koji težimo spoznati onoga što izmiče našim osjetilima, dolazimo i do spoznaja o nama samima, o našem "ja", a taj način je zaključivanje. Naravno tu postoji i jedna bitna razlika. Naime, mi u sebi pronalazimo temelj sigurnosti koji se proizlazi iz neposredne evidencije i koji predstavlja polazište za svaku drugu spoznaju. Dakle, uz svijest koja se odnosi na predmete, događaje i osjetne zamjedbe koje su izvan nas, imamo i svijest o samima sebi. A budući da su sadržaji naše svijesti, koliko god različiti bili, povezani u jednu cjelinu, moraju imati svoj zajednički temelj (najviša funkcija onog x-a).

Umjesto zaključka, za razmišljanje

Nesumljivo znanje je uvijek mogućnosti stvaranja jednog sustava istina koji neće biti vezan i koji će vrijediti za cjelokupnu stvarnost u svim vremenima (prvenstveno su to uvidi u temeljne principe koji postavljaju bezuvjetni zahtjev istinitosti) te za stvaranje znanja koje neće nužno služiti praktičnoj svrsi. Čovjek će težiti i spoznaji onih stvarnosti koje mu neće poslužiti da si poboljša materijalne uvijete života, nego da zadovolji dublje potrebe te da pokuša objasniti ono što će mu pomoći da bolje razumije sebe. Ta težnja za boljim razumijevanjem sebe i smisla svog života ukazuje na snažno poveznu cjelinu svijesti i njezinu usmjerenost prema sebi samoj. Znanje kojem pritom težimo uvijek je otvoreno za danje spoznaje. No, ovdje se pokazuje i nešto što je za nas od većeg interesa. Iako se temelj sigurnosti od kojeg polazimo u spoznaji nalazi u nama samima, mi nismo stvarnost zatvorena u sebe. Do samospoznaje ne dolazimo tako da se začahurimo i na taj način pokušamo doprijeti do nekog znanja o sebi. Mi smo u spoznaji upućeni i na izvanjski svijet, na ono što doživljavamo kao realno različito od nas samih. Intelektualno spoznaja je moguća, kako bi stari rekli, samo pod uvjetom "potpunog vraćanja" (*reditio in se ipsum*). Spoznajni subjekt tako

prvo izlazi "iz sebe" u materijalni svijet ali se zbog nematerijalnog počela vraća sebi. *Reditio in se ipsum* vodi subjekt do samospoznaje, a ne samo znanja o izvanjskim objektima. S jedne strane, naša je spoznaja usmjerena na bitak a time i na ontološku istinu koja mu daje razumljivost. No naša spoznaja ne staje samo na znanju o svijetu nego se vraća sebi, dolazi do onog momenta koji nam izmakne, baš kad mislimo da smo ga napokon uhvatili. (3)

Uvidi u stvarnost, apstraktna spoznaja, povezivanje sadržaja i pronalaženje redovitosti i zakonitosti u mnogostrukosti pojava jest uvijet svijeta kakvog poznajemo, svijeta kakv je *za nas*, a što formuliramo u sustavu znanja. Pitanje koje i dalje ostaje jest: je li naš odnos prema nama samima, koji se manifestira i u odnosu prema svijetu, odraz samo impulsa u mozgu ili postoji nešto dublje od toga? I, ako je istina da je sve ono što mislimo da jesmo, samo produkt neurofizioloških procesa, ne bi li trebali preformulirati pojmove o čovjeku? A, ako nije, možda bi bilo korisno napokon gledati stvarnost u širem horizontu.

Bilješke:

- (1) Usp.Gerd Haeffner; *Filozofska antropologija*, Dario Škarica (prev.), Zagreb, 2003, 150-156.
- (2) Usp.G. Haeffner; *Filozofska....*144-148.
- (3) Usp.Ivan Macan; *Filozofija spoznaje*, Zagreb, 1997, 51.

Literatura

Thomas Nagel; *Readings in Philosophy of Psychology*, Harvard University Press, Cambridgw, Massachusetts.

Gerd Haeffner; *Filozofska antropologija*, Dario Škarica (prev.). Zagreb, 2003.

Ivan Macan; *Filozofija spoznaje*, Zagreb, 1997.